

Ейхмана. Ця людина разом з гітлерівськими проводирями відповідальна за те, що названо «остаточним розв'язанням єврейського питання», а це означало знищення мільйонів європейських євреїв. Адольф Ейхман перебуває у тюрмі і скоро постане перед судом на основі Закону про відповідальність нацистів та осіб, які є колаборантами нацистів».

Адольф Ейхман — один з 1200 воєнних злочинців, викритих Візенталем. У 1967 р. у бразильському місті Сан-Паулу він розшукав коменданта Треблінки — гаупштурмфюрера СС Франца Штангеля, винуватого у знищенні 850 тис. польських євреїв, слов'ян і циган. Цей злочинець був виданий у ФРН і в 1970 р. на судовому процесі в Дюссельдорфі засуджений на довічне ув'язнення. Серед викритих і розшуканих Візенталем такі гітлерівські кати, як Густав-Франц Вагнер, Йозеф Швамбергер, Хенрі Шмідт, Готфрід Вейз та інші.

Чи всіх з виявлених викритих воєнних злочинців засуджено? За підрахунками Візенталю, з 160 тис. значних злочинців покарано судами 50 тис. Інші живуть безкарно, як правило, заможні і спокійно.

Візенталь не тільки викриває вбивць євреїв, а й веде боротьбу з усіма видами тоталітаризму. Першим опублікував таємні протоколи Ріббентропа — Молотова, підписані в серпні 1939 р. У своїх книгах розповів про візити офіцерів НКВС у гітлерівські будинки відпочинку в м. Закопане та візити-відповіді гестапівців у Львів. Він позитивно оцінює дії Радянського Союзу у напрямі послідовного і добросовісного виконання міжнародних зобов'язань по розшуку та викриттю воєнних злочинців.

Одержано 20.03.91.

Освещается жизненный путь Симона Визенталю — настойчивого деятеля в деле розыска и наказания военных преступников, подробно рассказывается о длительных и сложных поисках им одного из самых жестоких гитлеровских палачей — А. Эйхмана — организатора уничтожения 6 млн. евреев Европы.

В. М. Волковинський, Ю. А. Левенець

П. А. Столипін: з життя та державної діяльності *

Йдеться про смерть і похорон П. А. Столипіна в Києві, а також про суд над Д. Г. Богровим і його страту. Дається версія причин замаху на «реформатора».

5 вересня стан здоров'я Столипіна погіршився, і о 8 годині вечора академік Регін заявив, що становище потерпілого безнадійне. Трохи більше ніж через дві години київський губернатор Гірс послав у Петербург термінову телеграму: «10 годин 12 хвилин вечора голова Ради міністрів **статс-секретар Столипін помер**». Уранці пароплавом із Чернігова до Києва повернувся Микола II. Прямо на пристані йому повідомили про смерть Столипіна. Цар відразу поїхав до лікарні Маковського, де була відслужена панахида. На цьому імператор вирішив, що його місія щодо померлого прем'єра виконана і об 11 годині разом з родиною виїхав з Києва.

Усі близькі Столипіна знали останнє прохання покійного — поховати його в тому місті, де його настигне смерть. Сталося це у стародав-

* Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журнал.— 1991.— № 2, 4, 8, 9.

ньому Києві, багатому історичними й пам'ятними місцями. Міські власті вирішили поховати Столипіна біля легендарної Аскольдової могили. Проте цар запропонував зробити це на території Києво-Печерської Лаври, біля «історичних могил вірних слуг царя Іскри та Кочубея». Цих героїв часів петровської Росії Микола II, очевидно, згадав тому, що якраз 8 вересня у містечку Борщагівка мав відкритися пам'ятник Іскрі та Кочубею.

Тієї ж ночі про смерть Столипіна дізнався і Богров. Зберігся протокол його допиту судовим слідчим Фененком та товаришем прокурора Лашкарьовим відразу ж після звістки про смерть Столипіна. З нього видно, що Богров був пригнічений. Він насамперед заявив: «Я не визнаю себе винним у тому, що був учасником злочинної зграї, яка іменувала себе групою і ставила за мету своєї діяльності насильницьке повалення встановленого основними законами способу правління, але визнаю себе винним у тому, що заздалегідь задумавши позбавити життя статс-секретаря Столипіна, зробив у нього 1 вересня два постріли під час парадного спектаклю і заподіяв йому небезпечні для життя влучення, від яких статс-секретар Столипін 5 вересня помер. Злочин цей, однак, був здійснений мною без попередньої змови з іншими особами і не як члена будь-якої революційної партії»¹. Далі Богров назвав кілька прізвищ людей, з якими зустрічався напередодні замаху та їх адреси. Ще раз засвідчив, що Кулябко йому зброї не давав. Впадає у вічі і той факт, що цього разу Богров лише побіжно згадав про свою «допомогу» охрانی.

А тим часом у місті почався добровільний збір коштів на спорудження пам'ятника Столипіну на Театральній, як тоді планувалося, площі. Автор пам'ятника Олександр II Ксіменес взявся безкоштовно виготовити з бронзи фігуру прем'єра. Монархічно настроєна частина населення вимагала негайної розправи над Богровим, причому з обов'язковою умовою — присутності при страті своїх представників, щоб істинного вбивцю охрानка не підмінила кимось іншим. Розслідувати справу про вбивство голови Ради Міністрів (а це навіть для того часу, коли від куль революціонерів часто гинули міністри, великі князі, губернатори, було подією незвичайною) по живих слідах вимагали й брати дружини Столипіна Нейдгардти, які займали досить високе становище у державній ієрархії Росії. Тому твердження деяких авторів про те, що охранка хотіла сховати кінці в воду і тому поспішно винила «шемякін суд», не зовсім вірні².

Підігрівала пристрасті й преса, яка заявила, що після смерті Столипіна необхідно визначити, чи помер він від куль Богрова, чи у цьому винні лікарі, які нібито не направили статс-секретаря на лікування за кордон, а самі невірно визначили діагноз пораненому й курс лікування. Все це було сприйняте громадськістю, як спроба врятувати Богрова від заслуженої кари. Підготовка до похорону Столипіна, численні молебні у малих і великих церквах, безперервний потік телеграм із словами співчуття, депутації з різних міст Росії ще більше формували громадську думку про необхідність якомога швидше покарати злочинця і взагалі навести порядок у країні.

7 вересня видалося сонячним днем, здавалося, увесь Київ вийшов на вулиці. На тротуарах стояли гімназисти, студенти, чиновники різних рангів, обивателі. О 2 годині дня траурна процесія рушила від клініки Маковського до Києво-Печерської Лаври. Підпереду несли вінок царя, котрий тоді перебував у Севастополі, хрест з білих квітів, а далі ще 250 вінків від різних міст Росії, міністерств, установ, організацій, навчальних закладів, приватних осіб. Очололював процесію митрополит Флавіан, потім попарно йшли 4 єпископи, 54 священники і архімандрити, 6

¹ Держ. арх. Київ. обл. ф. 864, оп. 10, спр. 23, арк. 118.

² Майский Б. Ю. Столыпинщина и конец Столыпина // Вопр. истории.— 1966.— № 1—2.

дияконів. Труну з тілом Столипіна везли 6 білих коней. Безперервно били у дзвони в усіх соборах і церквах Києва. 4 години рухався траурний кортеж по Великій Підвальній, Володимирській, Софіївській площі, Михайлівській, Думській площі, Хрещатику, Царській площі, Олександрівській вулиці через Маріїнський парк до Лаври, де у Трапезній церкві було встановлено труну колишнього всемогутнього статс-секретаря. Увесь день 8 вересня до Трапезної церкви йшли люди. Поліція пильно стежила за порядком, у єврейських кварталах були посилені козачі наряди. До речі, єврейське населення Києва, губернії надіслало десятки телеграм і листів на ім'я царя. У них, як приміром писав Таращанський рабин Купцов, висловлювалися «вірнопідданські почуття государю імператору з приводу злочинного замаху на життя статс-секретаря Столипіна»³.

9 вересня о 4 годині дня у фортеці «Косий Капонір» розпочав роботу військово-окружний суд під головуванням генерал-майора Рейнгартена. Тимчасовими членами суду були призначені полковник І-го Уральського козачого полку — Акутін, підполковники 132-го піхотного полку — Мещанінов, 132-го Бендерського полку — Кравченко та 130-го Херсонського — Маєвський, а військовим прокурором — генерал-лейтенант Костенко. На суді Богров заявив, що не визнає себе винним, що замах на Столипіна «здійснив без усякого злочинного заміру і навіть несподівано для самого себе»⁴. Як і на попередньому слідстві, підтвердив, що був платним агентом охранки. Далі він розповів, що влітку 1911 р., коли відпочивав на дачі біля Кременчука, до нього приїздили члени революційної організації з Парижа, які вимагали звіту про витрачені Богровим партійні гроші. Вони ж висунули проти нього звинувачення у співробітництві з охранкою і поставили ультиматум: або він вб'є когось із високих царських сановників, або його провокаторська діяльність стане загальновідомою. Останнє для Богрова було «гірше смерті», і він вирішив спочатку вчинити замах на Кулябка, але не наважився цього зробити і вигадав історію про підготовку терористичного акту проти Столипіна.

Термін, який встановили Богрову його колишні товариші по партії, закінчувався, і він вирішив стріляти у будь-кого. Прем'єр-міністра Богров обрав тому, як він заявив прокурору, що той був самим видним і примітним серед публіки і викликав до себе пильну увагу громадськості. Вбачається дивним, що Богров усіяко вигороджував свою потенціальну жертву — Кулябка. А той у свою чергу на усі лади вихваляв колишнього агента, доводив великі його заслуги у викритті і розгромі революційних організацій.

Однак це не могло вплинути на рішення членів військово-окружного суду, який визнав Мордко Гершковича (Дмитра Григоровича) Богрова винним у тому, що в 1906 р. він вступив до зграї анархістів-комуністів, що насильницьким шляхом прагнула повалити існуючий лад, брав участь у засіданнях членів цієї організації, на яких йшлося про вбивство представників вищого ешелону влади, зокрема про обговорення організації плану замаху на П. А. Столипіна. Другим пунктом звинувачення Богрова було те, що «на виконання завдання вказаної вище зграї» він здійснив замах на статс-секретаря Столипіна, нанісши йому смертельну рану. За перше «діяння» суд засудив злочинця на 8 років каторги, за друге — позбавив усіх громадських прав і виніс смертний вирок. За совокупністю злочинів суд приговорив Богрова до страти через повішання⁵. У вирокі другим пунктом було записано ще й таке — речові докази — дві стріляні гільзи та кулю знищити, а револьвер, обойму та 49 патронів, вилучених при арешті Богрова, «повернути спадко-

³ Держ. арх. Київ. обл. ф. 2, 227, спр. 319, арк. 272.

⁴ Волковинський В. М. Документи слідчої справи про вбивство П. А. Столипіна // Архіви України.— 1990.— № 4.— С. 16—17.

⁵ Держ. арх. Київ. обл., ф. 183, оп. 5, спр. 2, арк. 18—19.

емцям підсудного». Вирок був винесений о 8 годині 20 хвилин вечора 9 вересня і переданий на остаточне затвердження Київському, Подільському губернаторові Ф. Ф. Трепову. Він зробив це наступного дня.

У той час, коли за товстими мурами Печерської фортеці йшов суд над Богровим, на території Лаври відбувалися похорони Столипіна. Похоронний дощовий день не став на перешкоді киянам, які зібралися довкола Трапезної церкви, біля Великих воріт Києво-Печерської Лаври. Бажаючих було дуже багато, і поліція пропускала на територію Лаври лише делегації та високопоставлених осіб.

Убивство Столипіна у Києві, велелюдні й урочисті похорони його у стародавньому місті привернули до цього діяча увагу не лише по всій Росії, але й за кордоном. Він став тоді буквально національним героєм. Щоправда, вже і тоді висловлювались тверезі оцінки його діяльності, справжнього місця Столипіна в історії країни. Замах на голову уряду Росії В. І. Ленін назвав подією дуже маловажливою, і в той же час констатував: «Умертвіння обер-вішателя Столипіна збіглося з тим моментом, коли цілий ряд ознак почав свідчити про закінчення першої смуги в історії російської контрреволюції»⁶.

Відразу ж після похорон П. А. Столипіна донське козацтво проголосило його почесним козаком. У листі на ім'я властей, зокрема, говорилося: «П. А. Столипін похований у тій частині Лаври, де вже спочиває прах чотирьох відважних духом козаків, які, як і Петро Аркадійович, віддали свої життя за «царя і отечество». Тут поховані відомі всій Росії генеральний суддя Кочубей та полтавський полковник Іскра, а також незабутні на Дону видатною військовою доблестю його сини: командир усіх козачих полків у період війни з Персією у 1760-х роках донський полковник Краснощоков та походний отаман, який відзначився у війну з турками в 1730-х роках донський полковник Фролов»⁷.

10 вересня до Богрова в камеру, який чекав виконання вироку, прийшов жандармський підполковник Іванов, який першим допитував його в оперному театрі. Вищі чини поліції у ті часи часто прагнули відразу ж після оголошення вироку зустрітись з революціонерами. Робили вони це для того, щоб спробувати схилити на свій бік або перевербувати революціонерів, у першу чергу засуджених до страти. У переддень страти жандармські офіцери заходили до зломлених смертників і обіцяли в обмін на співробітництво з охранкою помилування і полегшення тяжкої долі. Іванов прийшов до Богрова не за цим. Схилити його до співробітництва з охранкою, агентом якої він працював багато років, не мало сенсу. Розпитувати про якісь нові факти щодо замаху на Столипіна теж не було особливої потреби, оскільки суд виніс вирок, який не підлягав оскарженню. Жандармський підполковник, знаючи, що роботу Київської охранки перевіряє за наказом царя спеціальна комісія на чолі з сенатором Трусевичем, вирішив через Богрова обілити своїх колег, насамперед Кулябка. Іванов, очевидно, не приховував своїх намірів, можливо, все ж таки натякнув, що у цій безвихідній ситуації є, хоча й облудна, надія на врятування. Адже було відомо, що дружина Столипіна висловилася проти страти вбивці її чоловіка. У такому безнадійному становищі Богров погодився дещо змінити свої попередні свідчення і зробити із свого боку все можливе, щоб хоча б полегшити долю свого колишнього шефа. Іванов відверто спитав свого співрозмовника, чому той так настійно захищав на суді колишнього начальника київської охранки. Богров пояснив, що Кулябко розгубився і не зміг відповідати на запитання прокурора й він, щоб допомогти йому вийти із скрутного становища, своїми свідченнями став допомагати жандармському підполковнику. Очевидно, саме з цього приводу Іванов і сказав ті слова, які наводять практично всі історики, котрі пишуть

⁶ Ленін В. І. Столипін і революція // Повне збір. творів.— Т. 20.— С. 306.

⁷ ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 442, оп. 641, спр. 512, арк. 34.

про вбивцю Столипіна — Богрова: «Це один із самих незвичайних людей, яких я зустрічав, це дивовижна людина». Й це дійсно так. Адже 26 серпня Богров готувався вчинити замах на Кулябка, а через 2 тижні робив спроби відвести від нього серйозні звинувачення на суді.

Після зустрічі Іванова з Богровим з'явився п'ятий протокол допиту вбивці Столипіна, який значно відрізняється від попередніх. Засуджений розповів, що наприкінці 1910 р. анархісти звинувачували його у розтраті партійних грошей та почали вимагати, щоб він їх повернув. За допомогою батька Богров віддав гроші, які витратив на власні потреби. Але й після цього вони «вимагали від мене, — як свідчив Богров, — відповіді на цілий ряд питань про мою попередню діяльність»⁸. Щоб зняти будь-які підозри з нього, анархісти дали Богрову доручення під час «серпневих урочистостей» убити начальника київської охранки М. М. Кулябка. Здійснити терористичний акт він мав до 5 вересня. Всю історію про терористів Богров вигадав, щоб увійти в контакт з Кулябком. Зайшовши в ніч з 31 серпня на 1 вересня до жандармського підполковника і побачивши його у домашній обстановці, Богров нібито не наважився стріляти в нього, хоча мав усі шанси втекти після цього. Пізніше він вирішив здійснити терористичний акт у театрі. Жертву Богров твердо не визначив, а обрав Столипіна тому, що той був найсоліднішою політичною фігурою в країні. Вперше за час слідства Богров назвав прізвища деяких революціонерів, з якими він вступав у контакти — П. Лятковського, Р. Чорного, Н. Тиша, І. Гросмана, «Стьопу» та ін.⁹

Важко судити, на що сподівався Богров, даючи такі свідчення жандармському підполковнику Іванову. Дехто з істориків, зокрема Б. Ю. Майський, стверджував, що останній пообіцяв терористу врятувати життя, і щоб відтягнути страту, агенти поліції навіть викрали ката Юшкова, якого смертельно п'яного було завезено аж до Петербурга. Усе це вигадки. Як свідчать документи, 10 вересня правитель краю Ф. Ф. Трепов остаточно затвердив смертний вирок Богрову. Наступного дня, а точніше, у ніч з 11 на 12 вересня (за існуючим звичаєм у неділю такі акції не здійснювалися, о 3 годині 2 хвилини Богрова було страчено в районі Лисогорського форта Київської фортеці. Збереглося ряд документів, які в усіх подробицях відтворюють картину страти Богрова. Це, зокрема, оригінал протоколу про винесення вироку, листування з цього приводу між поліцейськими чинами тощо. Ось як описував страту Богрова директор департаменту поліції у листі на ім'я Київського губернатора О. Ф. Гірса: «Двоє городових вивели Богрова із тюрмової камери, тримаючи його під руки. Богров був без кандалів. Товариш прокурора (Чернов), показуючи пальцем на Богрова, звернувся до представників правих: «Ну, панство, розпізнайте — хто він?» У відповідь пролунало: «Як же? Він самий. Адже я його в театрі здорово побив. Він і в тому самому фракці, в якому був у театрі». Із натовпу правих хтось сказав: «Либонь, більше стріляти не буде». Інший голос заперечив: «Тепер не час вести розмови». «Союзники» (маються на увазі чорносотенці. — Авт.), які були на страті Богрова, роз'їжджаючись з Лисої гори, взяли на згадку шматки мотузки. Перед стратою Богров спав. Коли його розбудили, він здогадався, куди його викликають, і почав одягатися. Коли Богрова вивели з капоніра, хтось з натовпу крикнув: «Подивіться, він ще й досі в фракці». Засуджений відповів: «Я уже десять днів у фракці. Колеги можуть позаздрити мені»¹⁰. Богров відмовився від послуг рабина і вів себе перед стратою досить спокійно.

Наступного дня всі газети повідомили в деталях про виконання смертного вироку вбивці Столипіна. Зрештою, ця сенсаційна історія по-

⁸ Струмило Б. Матеріали о Дм. Богрове // Красная летопись.— 1924.— № 1(10).— С. 236—237.

⁹ Держ. арх. Київ. обл., ф. 864, оп. 10, спр. 23, арк. 34—36.

¹⁰ Там же, ф. 2, оп. 227, спр. 319, арк. 355.

чала відходити на задній план. Лише жандарми продовжували свою роботу, заарештувавши П. Лятковського та Р. Чорного.

Вони вели також розслідування щодо зв'язків Богрова з Муравйовим (він же О. М. Бизюков), який ще 26 серпня був заарештований і застрелився у приміщенні київської охранки. Було встановлено, що ці люди підтримували між собою зв'язки. Про це дала свідчення прислуга Богрових. Протоколи допитів двірника, кухарки, покоївки якраз й ігнорували історики. Далі поліція в своїх розслідуваннях не пішла, звільнивши Р. Чорного та П. Лятковського. Останній, до речі, сидів у тій же камері, що й Богров, і навіть на табуреті знайшов видряпаний цвяхом напис про перебування в казематі вбивці Столипіна.

Відразу ж після пострілів Богрова в оперному театрі постало питання: хто він такий? Чий виконував наказ, стріляючи в Столипіна? Практично нікого не задовольнили висновки офіційного слідства, яке велося більше року й побіжно визнало Курлова, Спиридовича, Веригіна та Кулябка винуватцями цієї трагедії. Небагато світла на справу пролила й надзвичайна слідча комісія, створена в 1917 р. Тимчасовим урядом, який про вбивство Столипіна давали свідчення Трусевич, Спиридович, Коковцев та інші. Громадська думка залишалась поляризованою. Представники панівних верств вважали, що замах на голову уряду вчинив агент охранки. Революціонери, насамперед есери і анархісти, були переконані, що Богров зробив це, щоб позбавити Росію від зловісної постаті «міністра-вішателя». Одні з них, не маючи під рукою доказів — жандармських документів-начисто відкидали версію про зв'язки Богрова з охранкою. Інші стверджували, що він спеціально пішов на зв'язок з нею, щоб приспати пильність жандармів і здійснити задумане. Пізніше ці версії трансформувались у нову: Богров, потрапивши у тента охранки, зрозумів свою провину і вирішив спокутувати свої гріхи вбивством Столипіна, тим самим повернувши собі чесне ім'я революціонера. Ще більшого поширення набула версія про те, що революціонери викрили Богрова-провокатора, і він замість помсти своїх товаришів вибрав більш благородну смерть — на шибениці як убивця Столипіна.

Існувала ще одна версія, яку висловили кореспонденти деяких зарубіжних газет, — Богров був найманцем заможних верств єврейського населення, яке Столипін пригноблював і готував стосовно нього нові, ще більш драконівські закони. Однак в історичній літературі вона не згадувалася жодного разу. Слід назвати і версію О. Солженіцина, який в інтерв'ю французькому телебаченню 31 жовтня 1983 р. сказав, що дії Богрова спрямовувала страшна сила — громадська думка. «Навколо нього існує ніби поле, ідеологічне поле. І в цьому ідеологічному полі державний лад Росії вважається достойним знищення. Столипін вважається ненависною фігурою — за те, що він цю Росію оздоровлює і тим самим рятуює»¹¹.

Ряд авторів на чолі з відомим істориком доби столипінської реакції А. Я. Аврехом дотримувались думки, що вбивство Столипіна — справа рук охранки. Така точка зору знайшла відображення і в історичних романах Пікуля. Виходячи з неї, Курлов, Спиридович, Веригін та Кулябка, вбачаючи в своєму шефові затятого ворога, добре знали, що відігравши відведену йому роль, Столипін уже втратив колишній авторитет у царя і його двору, вони умісно, розгадавши наміри Богрова — власноручно вбити прем'єра, не тільки не стали на перешкоді злочину, а й уміло скеровували руку терориста. Крім численних фактів, які можна вдало використати для підтвердження такої думки, в їх арсеналі є легендарна фраза Столипіна: «Мене вб'ють, і вб'ють члени охранки» та твердження братів його дружини — Нейдгардтів, що Столипіна погубила охранка. Важко сказати, в прямому чи переносному

¹¹ Степанов С. Несколько фрагментов из жизни Столыпина // Союз.— 1990.— № 17.— С. 13.

значенні були сказані ці слова, але чимало фактів свідчать і проти цього твердження. По-перше, вбивство прем'єра в присутності самого царя назавжди наклало чорну пляму не лише на охранку, а й персонально на Курлова, якому було доручено здійснювати охорону Миколи II, а також Спиридовича, Веригіна та Кулябка. По-друге, судячи з мемуарів Курлова, Столипін скаржився йому на погане ставлення до нього в Києві і говорив про швидкий кінець його кар'єри. Тому виникає питання, навіщо було вищим жандармським чинам іти на цей ризикований крок, знаючи наперед про політичну смерть Столипіна. Варто нагадати, що міністр внутрішніх справ покровительствував своєму підлеглому і організовувати Курлову вбивство Столипіна не було ніякої рації.

Видається вірогідним, що Курлов, Спиридович, Веригін та Кулябко дійсно прагнули використати «київську справу» для своєї кар'єри, але не шляхом усунення міністра внутрішніх справ, а через його врятування і розкриття великої змови терористів. Арешт групи змовників у момент, коли вони хотіли здійснити терористичний акт проти голови уряду Росії і в присутності самого государя імператора, сприяв би зростанню авторитету охранки, обіцяв би безпосереднім керівникам операції нагороди, підвищення по службі, прихильне ставлення міністра внутрішніх справ до них і забуття колишніх ексцесів та конфліктних ситуацій. А для Курлова, якому всупереч існуючим правилам було доручено охорону царя (згідно з ними цим мав займатись представник вищої влади на місці — генерал-губернатор Трепов), це мало й принципове значення. Прорахунок вищих жандармських чинів дорого їм коштував. На них обрушилися з нападками преса, громадськість. Цар відрядив спеціальну комісію для розгляду діяльності київської охранки.

Стверджуючи, що охранка влаштувала вбивство Столипіна, щоб догодити царському двору, згадані автори лишають на другому плані виконання цього злочину; причепивши йому ярлик агента і провокатора, вони навіть не намагаються пояснити, чим керувався Богров, йдучи практично на самогубство і свідомо жертвуючи своїм життям заради замаху на «великого реформатора». Спираючись насамперед на архівні документи, вже відомі джерела і спогади, можна змодельовати дії Богрова так.

Перша російська революція відіграла велику роль у політизації населення. До революційної боротьби, в міру її суб'єктивного розуміння, потягнулися тисячі обивателів, представників дрібнобуржуазної стихії, різного роду авантюристів, шукачів пригод та гострих відчуттів. Багато з них, не маючи ні ясної мети, ні переконань, захоплювались революцією як модою і при першій же небезпеці або розчарувавшись, переходили на «інший бік барикад». Очевидно, саме тому охранці вдавалося досить легко знаходити таких легендарних провокаторів, як Гапон, Азеф, Малиновський та ін. Мода на революцію не обійшла й студента Богрова, який примкнув до анархістів-комуністів, оскільки до цієї організації входило багато молодих євреїв, яких він добре знав ще з дитинства. Його захоплювала революційна романтика. Одягаючись як герой популярного тоді роману Оскара Уайльда — Доріан Грей — у робітничу блузу, Богров виступав з палкими промовами перед невеликими групами київських ремісників, пекарів, дрібних торговців. У той же час його пригнічувала «чорнова робота», революційна дисципліна, відсутність негайних результатів. Зрозуміло, що юнаку, який дуже любив жити на широку ногу, така робота не лише швидко набридла, а й почала викликати роздратування. Тут і відбулася несподівана зміна курсу: Богров запропонував свої послуги охранці. Робота на охоронне відділення дала нарешті Богрову можливість поєднувати духовну насолоду з матеріальною зацікавленістю. З'явилося відчуття зверхності над оточенням, можливості впливати на долі людей, змінювати їх долорозно, відправляючи їх на каторгу чи до в'язниці. Проте він не був кровожерливим і практично ніколи не дав охоронці вичерпної інформа-

ції про революціонерів, чим рятував декого від смерті або більш тривалого ув'язнення. Це й збивало тривалий час його соратників, які, помічаючи, що поліція не знала багато чого, про що було відомо Богрову, не мали підстав його підозрювати.

Богров досить швидко залишив агітаційно-пропагандистську роботу серед київських обивателів та очолив партійну касу. Гроші він часто використовував для своїх особистих потреб. За свідченням його прислуги, юнак, як правило, повертався додому після півночі, а то й вранці, часто напідпитку. Чим далі, тим більше він розумів, що революція — це миттєвість у його біографії, яка аж ніяк не збігається з його далекоглядними кар'єристськими планами на майбутнє, мріями стати відомим юристом, досягнути популярності. Проте розпрощатися з гріхами молодості — участю у революційних організаціях й службою в охоронному відділенні — виявилось не так вже й легко. Будь-коли до нього могли звернутися у різних справах і революціонери, й працівники охоронки. Це дуже пригнічувало Богрова, виводило з рівноваги, заважало жити так, як він мріяв. Все частіше молодий юрист говорив про те, що в Києві він навряд чи зможе зробити пристойну кар'єру, мріяв поїхати працювати до Сибіру. А тим часом над Богровим згущалися хмари. До нього дедалі більше доходили чутки, що революціонери підозрюють його у зв'язках з поліцією. Богров розумів, що все таємне стане явним, пам'ятав, як революціонери повісили в 1906 р. за зраду свого колишнього кумира Гапона. На пам'яті було також викриття Азефа. Знав він і те, що викриті провокатори нерідко, щоб реабілітувати себе, вчиняли замах на високих царських сановників. Тому під час свого перебування в Петербурзі він за власною ініціативою зайшов до есера Є. Лазарева і заявив, що хоче знищити Столипіна як найближчу до царя особу, попросив його всіляко сприяти у реалізації цього задуму¹². 19 лютого 1911 р., коли до нього на квартиру прийшов щойно випущений з тюрми П. Лятковський, Богров упередив його і почав першим говорити про наміри вчинити замах спочатку на царя, а потім на Столипіна. «Тільки вбивши Миколу II, я буду вважати, що реабілітував себе, — говорив із запалом Богров. — Ні, Микола — пусте. Микола іграшка в руках Столипіна. Адже я — єврей — вбивством Миколи викличу небувалий єврейський погром. Краще вбити Столипіна: завдяки його політиці задушена революція і наступила реакція»¹³. Лятковський пішов від Богрова збентеженим, не знаючи, чи правду той говорив, чи це була чергова провокація.

Влітку революціонери, які вийшли на волю, і щоб дати про себе знати, або показати перед зарубіжними товаришами свою силу, вирішили використати Богрова для здійснення замаху на якусь високу особу, оскільки практично їх діяльність зачахла. Видається вірогідним, що вони не наважилися доручити здійснення терористичного акту особисто Богрову, а доручили помагати Муравйову (Бізукову). Однак того вистежила охранка і 26 серпня заарештувала. Муравйов, який, як встановили пізніше, в серпні не раз зустрічався з Богровим, застрелився. Для Богрова ця звістка була несподіваною. Члени революційної організації, які хотіли перевірити Богрова, у цій ситуації, без сумніву, переклали вину за провал Муравйова на нього. У той же день Богров помчав до Кулябка. Перше, що прийшло йому у голову, — вчинити замах на останнього та тим самим реабілітувати себе. Але побачивши жандармського підполковника в звичайній домашній обстановці, відмовився від свого задуму й розповів йому вигадану історію про терористів. Говорячи відкритим текстом, що вони переховуються в нього вдома, Богров сподівався, що охранка вчинить у нього обшук з метою

¹² Лазарь Егор. Дмитрий Богров и убийство Столыпина // Воля России. — 1926. — VIII. — XI. — С. 43.

¹³ Лятковский П. Нечто о Богрове // Каторга и ссылка. — 1926. — № 2. — С. 39—40.

арешту зловмисників і це хоч якоюсь мірою відведе від нього підозру та тим самим загрозу розправи з боку революціонерів. Час був проти нього. Проте Кулябко, а з ним і двічі чини — Курлов, Спиридович та Веригін, прагнучи розкрити грандіозну змову, вичікували. Невірним є твердження, що охоронка нічого не робила. Будинок агента «Капустянського» або «Алленського» (як називали поміж себе працівники охоранки Богрова) був під наглядом найдосвідченіших сищиків, які приїхали до Києва з Мінська, Харкова, Москви, Петербурга, Іркутська й інших міст Росії. Богров був у безвихідному становищі. Всі його дії свідчать про те, що він не думав убивати Столипіна. Адже здійнявши тривогу в охоранці, він фактично спровокував посилення охорони прем'єра. Та й сам Столипін, дізнавшись від жандармів про підготовку замаху на нього, повинен був би стати обережнішим. Щоб змова терористів була більш вагомою, Богров заявив, що одночасно планується вбивство міністра освіти Кассо.

Щоправда, міністр внутрішніх справ сам підбивав своїх підлеглих на те, що готується терористичний акт, заявивши Курлову і Спиридовичу: «Якщо мені принесуть бомбу, то я не повірю в існування змов. Я повірю у це лише тоді, коли ви привезете до мене цю дівину-терористку». У жандармських чиновників не було тепер іншого виходу, як взяти на гарячому змовників. Тому вони вичікували, а Богрова, якому повністю довіряв Кулябко, змушували пильнувати за терористами, сподіваючись в слушний момент заарештувати їх. Зволікання охоранки, яка ніяк не хотіла нагрянути на квартиру Богрова, де нібито переховувався «Микола Якович», було для дворушника рівноцінним смерті. Не знаючи, що йому робити, Богров побував у Купецькому парку, потім пішов до театру, який, до речі, досить пильно охоронявся, особливо зовні. Коли у другому акті Кулябко наказав Богрову іти додому і стежити за «Миколою Яковичем», той зрозумів, що у нього залишився останній шанс, щоб врятувати себе. І він, доведений до відчаю, вирішив стріляти у Столипіна, який стояв біля сцени без усякої охорони. Пізніше Богров зізнався, що зробив це майже несвідомо, якби хтось зустрівся на його шляху, то, безумовно, він не наважився б вчинити замах на статс-секретаря.

В історії тогочасної Росії були непоодинокими випадки, коли терористів зсилали на каторгу, або милували, провокаторам і зрадникам, як правило, пощади не було. Отож Богрову нічого не лишалось, як попрямувати до Столипіна, який серед небагатьох залишився в актовому залі. Можна припустити, що Богров хотів імітувати замах на Столипіна, щоб потрапити до рук поліції і таким чином врятуватися від помсти революціонерів. З огляду на це не дивно, що, стріляючи з двох кроків, він влучив у праву руку Столипіна і орден Святого Володимира. Маючи в обіймі вісім патронів, Богров зробив лише два постріли. Та, по суті, він не прагнув тікати. Зі зброєю в руках Богров досить спокійно віддав себе в руки натовпу. Коли ж граф Потоцький, який під час замаху втік з місця трагедії, не зміг точно сказати, чи стріляв затриманий, то Богров сам підтвердив це. Таким чином, викритий провокатор, щоб уникнути кари товаришів, вирішив шляхом імітації замаху на Столипіна врятувати своє життя. Спочатку події розвивалися саме так і, як говорилося раніше, у прем'єра були всі шанси залишитися живим. Однак у подальшому сталося несподіване — стан здоров'я голови уряду різко погіршився, і він помер. Богров же, тепер як його вбивця, був страчений. За іронією долі вийшло так, що Богров замість смерті від рук революціонерів обрав смерть на шибениці як убивця реформатора Столипіна.

Через два роки — восени 1913 р. — на Думській площі в Києві було встановлено пам'ятник Столипіну, який стояв у повний зріст, ніби виступаючи перед величезною аудиторією. Після Лютневої революції 1917 р. фігура «царського посіпаки» була скинута з постаменту. На це

місце дехто хотів встановити статую його вбивці — Богрова. Однак це не стало реальністю. «Другому Азефові» немає пам'ятників, ім'я його згадується лише у контексті з «великим реформатором» Столипіним.

Одержано 12.08.91.

Идет речь о смерти и похоронах П. А. Столыпина в Киеве, а также о суде над Д. Г. Богровым и его казни. Дается версия причин покушения на «реформатора».